

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-29-48](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-29-48)

УДК 159.955.1 : 37.014.3 (477)

Бевз Галина Михайлівна,

доктор психологічних наук, професор,

завідувач лабораторії психології спілкування

Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>

galina.bevz@gmail.com

УЯВЛЕННЯ ПРО ШКОЛУ УЧНІВ, БАТЬКІВ, ВЧИТЕЛІВ ТА ШКІЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. У статті розкриваються результати емпіричного дослідження соціальних уявлень про школу учасників освітнього процесу: учнів, батьків, вчителів та технічних шкільних працівників. Учасниками дослідження були 388 респондентів. Дослідження проводилося у 2019–2020 роках у школах з впровадженням на рівні початкової освіти реформи «Нова українська школа». Методам дослідження був асоціативний тест. Аналіз отриманих результатів здійснювався методом якісної та кількісної статистики (кореляційний та кластерний аналіз – агломеративний та дерево умовного висновку). Дослідженням було підтверджено класичні положення концепції соціальних уявлень щодо когнітивної поліфазії, варіативності та співвіднесення асоціативних рядів із певною групою респондентів. Встановлено, що всі учасники освітнього процесу мають спільне поле соціальних уявлень про школу, що відобразилися у двадцять двох асоціативних рядах категорій. При цьому візерунок поєднання асоціацій, їхнє ядро і периферія у кожній окремій групі виявився специфічно окресленим, що несе у собі унікальні смисли. Носіями найбільш конкретних уявлень про державно-ціннісне призначення школи виявилися технічні працівники. Позиція вчителів представлена як трансформаційна згідно поставлених задач взаємодії, навчання, оцінювання, посередництва та публічних презентацій. Позиція батьків отримала подвійне представлення відносно адміністрації школи (як замовник) і вчителів (опосередковано підпорядковане). Уявлення учнів про школу виявилось сформованим навколо трьох ключових позицій: межі освітнього процесу, проведення часу і власне-соціальне значення освіти, саме яке і визначає напрям її свідомого здобуття. Встановлено, що уніфікація даних всіх груп вибірки вносить смислові зміни в асоціативні ряди, а надання переваг

узагальненим трактуванням школи всіма учасниками освітнього процесу може знівелювати особливості кожної окремої групи та її унікальний вклад у розвиток освіти. Доведено, що згідно кількісного складу кожної групи щодо ситуації, уявлення про школу можуть зазнавати динамічних змін. Проведене дослідження надає підстави для розширення спектру цільових наукових досліджень щодо визначення соціально-психологічних характеристик учасників освітнього процесу як окремих та незалежних категорій стейкхолдерів (інтересантів) освіти.

Ключові слова: соціальні уявлення; асоціації; стейкхолдери освіти; школа; реформа освіти.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Започаткування в Україні «Нової української школи» постає очікуваною перспективою розвитку освітньої реформи. Виходячи з того, що умовою розбудови громадянського суспільства є самі громадяни, то саме вони і будуть формувати рушійні сили змін освітньої реформи. Це робить нагальним питання розуміння потреб і запитів різних категорій населення щодо шкільної освіти, вивчення їхніх уявлень про сучасну школу, що в результаті може послугувати підказкою успішності та ефективності реалізації змін, які несе освітня реформа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Задумане дослідження стосується сфери соціальних уявлень, концептуальні засади якого розкриваються низкою класичних праць (С. Московічі [1]) та деталізуються у наукових надбаннях сучасних дослідників, у тому числі і щодо школи та освіти (Л. Волченко, С. Гарькавець, О. Романенко, Ю. Швалб [2], [3]), а також виступають предметом обговорень у засобах масової інформації та статистичного аналізу [4], [5]. Також обраний контекст дослідження передбачає уточнення тих груп, які причетні до шкільного процесу і мають певне ставлення щодо її функціонування. Аналіз законодавчих актів засвідчив, що учасниками освітнього процесу є учні, педагогічні працівники та інші працівники закладу освіти, батьки учнів а також асистенти дітей з особливими освітніми потребами [6]. Натомість введення в шкільну термінологію нового терміну «стейкхолдери» розширяє розуміння контингенту залучених до освітнього процесу за рахунок громади, спонсорів та інших зацікавлених осіб у питаннях розвитку освіти та просування освітньої реформи. Водночас наявні дослідження стосуються переважно стейкхолдерів вищої освіти [7], [8] і є відсутніми щодо запитів загальної середньої освіти. Тож з початку реформування освіти виявилися відсутніми дослідження вітчизняних науковців, які б уточнювати ставлення та уявлення інтересантів освіти щодо

діяльності школи. Таким чином питання вивчення уявлень школярів, батьків, вчителів та технічних шкільних працівників щодо школи поставлені як наукова проблема вперше в умовах реформування освіти.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті було вивчення уявлень про школу учасників освітнього процесу: учнів, батьків, вчителів та технічних шкільних працівників.

Завдання дослідження:

1) розробити інструментарій та дизайн дослідження уявлень про школу визначених груп респондентів

2) розкрити подібні та відмінні характеристики уявлень по школу в учнів, батьків, вчителів та технічних шкільних працівників.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичною основою дослідження постала концепція соціальних уявлень [1]. Важливим для нашого дослідження є трактування соціальних уявлень провідною характеристикою індивідуальної та суспільної свідомості людини, що поєднує експліцитні та імпліцитні рівні та визначально впливає на поведінку і ставлення людини до себе, інших та навколишнього, наразі, школи. Виокремлення у соціальних уявленнях ядра та периферійної системи, їхня варіативна здатність змінюватися щодо різних соціальних груп, двоякість представлення у поєднанні якостей рухомості та стійкості (когнітивна поліфазія) можуть послугувати основою для проясненню динамічних характеристик соціальних уявлень про школу.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Методи дослідження були спрямовані на збір та аналіз асоціацій на поняття «школа». Завдання збору асоціацій було сконструйовано за аналогією тесту двадцяти відповідей М. Куна і Т. Макпартленда «Хто я?» з наступним формулюванням: «Напишіть 20 визначень (слів, фраз), з якими для Вас асоціюється школа». Обробка отриманих даних здійснювалася методами якісної та кількісної статистики. Якісний аналіз проводився за змістовним наповненням категорій та особливостями їх розподілу згідно груп респондентів. Для пошуку зв'язків між асоціативними виборами різних груп респондентів був застосований кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Спірмена). Для пояснення особливостей поєднання асоціативних рядів був використаний агломеративний кластерний аналіз [10], а для визначення набору асоціацій, що найкраще характеризують певну групу респондентів –

«дерево умовного висновку» [9]. Слід зазначити, що «дерево умовного вибору» (*Conditional Inference Trees*) є відносно новим методом статистики, що оцінює регресійне співвідношення бінарним рекурсивним поділом. Алгоритм застосування методу передбачає декілька етапів, що у загальному вигляді можна описати 1) перевірка глобальної нульової гіпотези і вибір незалежної змінної з найбільш сильним зв'язком з залежною, що фіксується через «р-значення»; 2) здійснення бінарного поділу в обраній незалежній змінній; 3) рекурсивне повторення кроків поки не буде досягнута найбільша точність прогнозу залежної змінної за рахунок вибору змінних з найбільшою значущістю для прогнозу [9]. Агломеративний кластерний аналіз – метод впорядковування змінних на основі їх емпіричної близькості (відстані). У нашому випадку змінними є асоціації: агломерація (поєднання) відбувається на основі асиметричної міри відстані для бінарних даних за допомогою методу Уарда [10].

Вибіркою слугували чотири групи стейкхолдерів освіти, а саме: учні старших класів (1), батьки, діти яких навчаються у школі (2), вчителі та адміністрація закладів (3) загальної середньої освіти (далі ЗЗСО) а також технічні працівники ЗЗСО (4). Всього вибірка нараховувала 388 респондентів, які відносно пропорційно розподілялися згідно чотирьох груп. Гендерний показник збалансованості вибірки був дотриманий лише серед учнівської та батьківської вибірок, а вибірки педагогічного та технічного персоналу були сформовані переважно із жінок, що відображає типову картину особливостей працевлаштування у шкільній системі. Дослідження проводилося у 2019–2020 роках, коли у школах ще не розпочався режим онлайн-навчання з причини пандемії «COVID-19». Всі респонденти були представниками шкіл, де на рівні початкової освіти вже впроваджувалася освітня реформа «Нова українська школа».

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Предметом аналізу були зібрані асоціації у кількості 7760 слів та виразів, які далі були згруповані у 98 категорій. Аналіз асоціативний рядів встановив наявність спільного континууму асоціацій для всіх груп респондентів. Ними виявилися 22 категорії асоціацій, які стосуються наступного: навчання, організованості та поведінки; різних аспектів спілкування та прояву емоцій; забезпечення індивідуальних шкільних засобів навчання та проведення загальношкільних святкових заходів; а також такі категорії стейкхолдерів освіти як «учні» та «адміністрація» (рис. 1). Інші дві категорії стейкхолдерів освіти – батьки і вчителі залишилися поза спільним континуумом асоціацій.

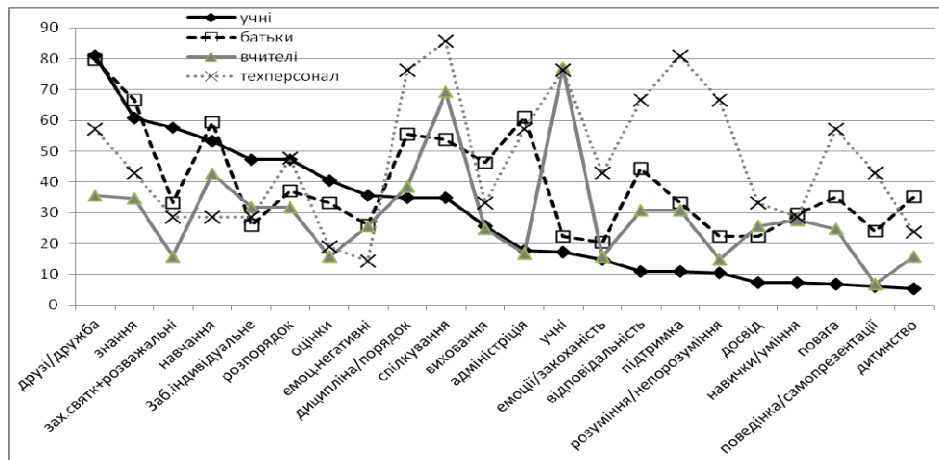

Рис. 1 Динаміка пріоритетів спільних асоціацій у різних груп респондентів

Графік показує, що хоча ці категорії присутні у всіх групах респондентів, однак їхні кількісні вибори не співпадають. Пікові вибори у групах учнів, батьків і техперсоналу можна побачити по категоріях «знання» і «друзі/дружба», а по категорії «навчання» – у групах учнів, батьків та вчителів. Лише у групі учнів відмічаються найвищий пік виборів по категорії «святково-розважальні заходи» (57,67%). На рис. 1 на фоні проранжовано-спадаючих категорій вибірки учнів можна побачити відмінні «піки виборів» інших груп респондентів. На графіку можна виділити пік кількості виборів щодо категорії «спілкування» у вчителів (69,31%), батьків (53,7%) та техперсоналу (85,71%). По категорії «учні» можна побачити пік виборів у групах вчителів (77,23%) і техперсоналу (76,19%), а по категорії «адміністрація» - у групах батьків (61,11%) та техперсоналу (57,14%). Виявлено, що найбільша представленість однозначних виборів отримала група техперсоналу: графік їхніх виборів унікально відмічає пікові показники за такими категоріями, як: «підтримка» (80,95%), «відповідальність» (66,67%), «повага» (67,14%) й «поведінка» (42,86%). Тож, при єдиному континуумі асоціативних рядів ми можемо констатувати нетотожність пріоритетних виборів різних груп респондентів і, відповідно, їхнє смислове наповнення. Згідно теорії соціальних уявлень зміна ядерної і периферійної зони (наразі у сталому наборі асоціацій) зумовлює зміну варіативності їхнього смислового навантаження [1].

Подальший агломеративний кластерний аналіз асоціативних категорій надав можливість деталізувати їхні смисли. Так було встановлено, що асоціації щодо категорії «оцінки» та «форми контролю» поєднуються лише у свідомості учителів. Натомість у батьків категорія «оцінки» поєднується із категорією «підготовка», а в учнів – із «знаннями» та посилюється категорією «негативні емоції». Таким чином для батьків оцінювання має процесуальний характер і

виступає результатом підготовки, для дітей – оцінка формулюється як знання - тож її невідповідність може викликати негативні емоції. Для вчителів категорія «оцінка» виступає заключним висновком згідно проведеної роботи щодо «контролю». Встановлено, що для вчителів «знання» поєднуються із категоріями «канікули» та «батьки», а для батьків – із категоріями «дружба» та «адміністрація» школи. Щодо асоціативних категорій, які стосуються «навчання», то у вчителів ця категорія поєднується із «успіхом» та «результативністю» і доповнюється категорією «досвід». Натомість у батьків категорія «навчання» поєднується із «вихованням» та «спілкуванням», а у дітей – із «вихованням» та «дисципліною». Тож для вчителів навчання може виступати умовою досягнення результату, а для батьків та дітей – скоріше частиною або виховного спілкування (батьки), або дисциплінарного виховання (діти).

Подальший аналіз все більше переконує у наявності суттєвих відмінностей у трактуванні школи різними групами респондентів. Це означає, що різне сприймання й оцінка певного об'єкту буде зумовлювати і відмінності у взаємодії з ним. Виявилось, що найбільшу розгалуженість та деталізованість уявлень про школу демонструють вчителі і батьки, а найбільшу чіткість та локальність можна побачити у асоціативних рядах технічного персоналу (табл. 1). З таблиці видно, що асоціації, які є типовими для всіх груп респондентів, виявилися максимально представленими (від 90 до 100% виборів) тільки у групі технічного персоналу. При цьому максимально представлені поодинокі асоціації у групі учнів починаються лише із діапазону 90-80% виборів, а у групах батьків та вчителів із діапазону 80-70% виборів.

Таблиця 1

Обсяг асоціативних категорій у виборах різних груп респондентів

Група Обсяг вибору (%)	Учні	Батьки	Вчителі	Технічний персонал
1	2	3	4	5
100–90% вибірки	–	–	–	Праця; гроші; вчителі
90–80% вибірки	друзі	–	–	спілкування; підтримка; обслуговування; колектив
80–70% вибірки	вчителі	друзі	учні	учні; дисципліна
70–60% вибірки	уроки; форми навчання; знання	знання; адміністрація	праця; спілкування	правильність; відповідальність; розуміння; заклад

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
60–50% вибірки	заг. забезпечення; група дітей; святкові заходи; контроль; навчання	навчання; дисципліна; спілкування; розвиток	–	адміністрація; друзі; повага
50–40% вибірки	розпорядок; емоції: позитивні; індивідуальне забезпечення; заходи святкові та розвиткові; оцінки	уроки; виховання; відповідальність	розвиток; колектив; емоції позитивні; навчання; уроки	розпорядок; держ. цінності; знання; зовнішній вигляд; поведінка; емоції: закоханість

Хоча у кожній групі респондентів наявні асоціації, які поєднують школу із такими категоріями, як «праця», «зарплата» та «комунікація»: однак саме у технічних працівників цей напрямок асоціацій виявився найчіткіше вираженим. У кластерній дендрограмі асоціацій технічних працівників проглядаються два блоки, що вказують на два аспекти процесу нормування праці у школі: *ціннісний* та *організаційний*. Останній проявляється на основі нормування та делегування повноважень (розпорядок, заклад/будівля, адміністрація; розуміння/непорозуміння, відповідальність, дисципліна), що разом через «дружні стосунки» зливається у більш узагальнену асоціативну групу під назвою *організаційні аспекти нормування*. Другий блок асоціацій дендрограми – *ціннісний*, стосується обслуговування педагогічної праці (вчителі, праця, зарплата, обслуговування), особливостей взаємодії із користувачами освітніх послуг (повага, учні) та особливостей взаємодії у роботі (підтримка, спілкування), що разом через поняття «колектив» формує розширений асоціативний блок ціннісного нормування роботи у ЗЗСО. Проведений якісний аналіз асоціативних рядів технічних працівників надає нам можливість ще раз переконатися що школу слід тлумачити цілісною організаційною системою, успішність якої не допускає відмежування будь-якої функції та її тлумачення поза цінностями освітнього процесу як такого, що базується на повазі, підтримці, взаєморозумінні та засадах роботи в команді. Наразі штатний розпис та статут ЗЗСО є тими документами, які визначають функціональні обов'язки й задачі працівників шкільного закладу, спільна праця яких і буде слугувати інтеграції професійних вимог, цільових задач та їх ствердженню у відповідній культурі закладу. Результати нашого дослідження ще раз на цьому наголосили: позитивно-орієнтована включеність всієї команди у загальношкільні задачі закладу може постати найголовнішою умовою його успішності. Наразі, саме у групі технічних працівників розуміння школи, як носія державних цінностей, виявилось найбільш представленим (42,86% випадків), а розуміння школи як осередку культури визнано у 25,74% випадках

лише вчителями. У інших групах респондентів названі категорії асоціацій отримали або нижче 20%, або взагалі виявилися відсутніми.

Дендрограма асоціативних рядів учнів вказує на ймовірність трьох шляхів їх об'єднання: межі навчального процесу (1), проведення часу (2) та власне і соціальне значення освіти (3). Кожний із цих блоків включає емоційний компонент, де перший презентується категоріями «негативні емоції» та «друзі»; другий – «переживанням обмежень» та «емоціями закоханості», третій – фіксує максимальний спектр позитивної взаємодії та атмосферу прийняття, нові знайомства та варіацію стилів комунікації (боротьба, співпраця, уникнення, компроміс). Слід відмітити, що категорії «пізнання» та «мотивація» локалізуються саме в останньому блоці асоціативних рядів, що поруч з іншими «категоріями» вказує, що в уявленнях дітей саме суспільна значущість освіти постає мотивуючим чинником до її здобуття.

Дендрограма групи батьків отримала 4 розгалужених асоціативних блоки, де перший стосується традиційно-групової системи освіти, другий – вказує на зовнішні межі набуття освіти, третій – на внутрішні межі набуття освіти, а четвертий фіксує переживання батьків щодо процесу дорослішання їхніх дітей. Цікавим виявився той факт, що перший блок, поруч із такими категоріями як «розпорядок», «оцінка», «контроль», доповнюється категорія «святкові розваги», що можна трактувати заохочувальним призом навчальних зусиль дітей. Блок «зовнішні межі» поетапно поєднує «матеріальне забезпечення», «атестат», як документальне оформлення завершення освіти, «поведінку» та «самопрезентації», «працю» та «культуру». Цей блок доповнюється такими категоріями, як «любов до дітей» та «відкритість/відвертість», що може вказувати на умови, згідно яких мають вибудовуватися межі соціальної взаємодії та соціальних презентацій. Блок «внутрішні межі набуття освіти» фіксує поєднання процесів, які характеризують навчання та вимагають певного рівня організованості та дисциплінованості. Він доповнюється такими категоріями, як «спілкування», «друзі» та «порозуміння», що ще раз наголошує на значенні позитивної взаємодії в освітньому процесі. Третій блок – «переживання процесу дорослішання» найбільш представлений асоціаціями щодо проявів емоційної сфери (негативні, позитивні емоції та почуття закоханості), що фіксує емоційний відгук на життя у соціумі та опанування дітьми важливим для них почуттям закоханості, освітні зміни та інновації а також процес набуття досвіду, досягнень та успіху. Таким чином асоціації групи батьків на поняття «школа» вказують на сам процес набуття освіти (як внутрішньо-організований), окреслюють зовнішні межі її набуття (матеріальні, культурні, документальні), опираються на освітні традиції та супроводжуються переживанням процесів дорослішання дитини. Можна сказати, що батьки учнів є традиційно орієнтованими на здобуття

дитиною шкільної освіти і активізація їхніх переживань стосується питань розуміння внутрішнього процесу навчання, забезпечення його результативності та їх співвіднесенням із емоційним зростанням підлітків на шляху соціалізації.

Аналіз наступної дендрограми асоціацій (група вчителів) виявив її найбільшу багатогранність. Вона складається із семи розгалужень, які між собою поєднуються як два рукава, один – короткий і символізує «традиційність групового навчання», а другий – довгий, що формується із шести блоків із змінним фокусом уваги, а саме: 1) час з вчителями: праця/творчість; 2) праця з дітьми: вдосконалення, амбіції та випробування, 3) змінність нормування; 4) час з батьками: знання/відповідальність; 5) соціальна публічність професії; 6) позитивне самосприймання у професії. Утворення *першого рукава дендрограми асоціацій* (традиційність групового навчання) опирається на такі категорії, як: «оцінки», «контроль» та «розпорядок», як це ми вже спостерігали у батьківській групі. Однак у вчителів цей блок є більш об'ємним і включає перш за все саму категорію «вчителі» та різноманіття «форм навчання», «забезпечення індивідуальними засобами навчання» та «адміністрацію» школи, а також співвідноситься із періодом «дитинства» та «культурою» загалом і доповнюється «заходами святково-розважальними» і «розвитковими». Тож цей асоціативний блок у вчителів концентрується на більш загальних питаннях культури традиційної освіти і теж тяжіє до його підкріплення святковими акціями. Натомість для батьків цей блок виявився більш пов'язаним саме з груповим навчанням дітей та процесом підготовки, що теж тяжіє до підкріплення святковими та розважальними заходами. Можна сказати, що незважаючи на подібність асоціативних пріоритетів у вибірці батьків і вчителів, змістові смисли цих блоків розгортаються на різних презентаційних рівнях: у вибірці батьків цей блок розкриває індивідуальний рівень навчання дитини, а у вибірці вчителів – організаційний, що транслює культура суспільства. Тож, аналіз асоціативних рядів показує, що за подібного смислового навантаження, ми можемо зітнутися із різними поведінковими проявами батьків і вчителів саме з причини оцінювання певної ситуації або на рівні культури та організації (вчителі), або на рівні індивіда та його потреб, наразі, самої дитини (батьки).

Далі розкриємо змістовні характеристики наступних блоків другого рукава дендрограми асоціацій вчителів. *Перший блок другого рукава асоціативних рядів вчителів* (час з вчителями – праця/творчість) поєднується через категорію «учні», що спершу інтегрує дві лінії, перша з яких включає «навчання» і «успіх/результат», а друга – «працю» і «спілкування», що потім доповнюється такими категоріями, як: «колектив», «розвиток», «підтримка», «творчість» і «другий дім». Цей асоціативний блок ніби презентує творчу

освітню діяльність, як спрямовуючу на успішність, і в той же час такою, що є відмежованою від критичного її оцінювання.

Другий блок асоціативних рядів вчителів вказує на умову входження у професію – любов до дітей а також – амбіції та постійність навчання у професії, що базується на множинних проявах педагогічної діяльності вчителів. Блок розвиваються у два напрями: перший – на поєднанні таких категорій, як: «зарплата» і «педагогічні зустрічі»; «нова інформація» і «підвищення кваліфікації», «сучасне технічне забезпечення» і «любов до дітей»; другий – «цікавість/пізнання», «випробування» і «мотивація», «амбіції», «емоції негативні» і «різноспрямовані комунікативні процеси». Таким чином блок дістав назву: «праця з дітьми: вдосконалення, амбіції та випробування».

Третій блок асоціативних рядів вчителів (змінність нормування) теж має дві лінії. Перша – базується на попарному поєднанні таких категорій, як «інновації» і «персоналізація» та «державні цінності» і навички/уміння», а друга формується як послідовне поєднання наступного ланцюжку категорій, як: «підготовка», потім – «виховання» та «заклад освіти» і наприкінці – «освіта/атестат». Блок вказує на формальну сторону освітнього процесу, що вимагає налаштованості на динамічні аспекти застосування вмінь, та дотримання нормативних вимог.

Четвертий блок асоціативних рядів вчителів (час з батьками – знання) формується із двох поєднань, перше – «відповідальність» та «зусилля» та друге – «канікули» та «знання». Через категорію «батьки» ці два поєднання формують один асоціативний блок, який опосередковано підкреслює батьківську відповідальність за знання дітей, ресурсом чого можуть послугувати канікули та позашкільний час.

П'ятий блок асоціативних рядів вчителів (соціальна публічність професії) розпочинається із двох категорій – «емоції: закоханість» та «дружба/друзі», що поетапно доповнюється категорію «публічність» та «часові затрати». Ситуація шкільного навчання вимагає від вчителів публічності – здатності постійно «бути на очах у всіх». Це також стосується і ситуацій розгортання перших стосунків закоханості, які припадають саме на підлітковий вік школярів. Тож бути свідком емоційних переживань школярів (як-то першого кохання), будувати свою педагогічну кар'єру у змінному світі стосунків і надавати цьому час постає як одне ціле для групи вчителів. Це можна трактувати як одну із задач вчителя – бачити і берегти стосунки, а також шукати форму їхніх соціальних презентацій.

Шостий блок асоціативних рядів вчителів (позитивне самосприймання у професії) базується на «двох китах», де перших формується із таких категорій, як «дисципліна» і «обов'язок» та «повага» і «атмосфера». Натомість, другий –

поєднується із таких категорій, як «відкритість» і «розуміння/непорозуміння» та «емоції позитивні» і «спосіб життя». Цей блок засвідчує що позитивна налаштованість вчителя, відвертість, здатність налаштовувати емоційний мікроклімат є вагомими компонентами освітнього процесу, який має створюватися у школі.

Подальший аналіз асоціацій дендрограми об'єднаної вибірки вказав на певну динаміку сенсів у їх трактуванні. Тут знову виділяються два рукава, де перший вказує на «традиційність групового навчання» (як це спостерігалось у дендрограмі вчителів та батьків) з посилення всіх раніше зафіксованих тут категорій щодо навчального компоненту, контролю, забезпечення та заходів дозвілля, що доповнюються такими категоріями, як «знання» – символ навчальних надбань, «дружба» і предметів з перевагою рухової активності (як-то – фізкультура). Однак у об'єднаній вибірці цей блок втрачає зв'язок із «культурою» і «дитинством», що переміщуються у один із блоків другого рукава асоціативних рядів. Там він поєднуються із такими категоріями, як «соціальна захищеність», «майбутнє», «досвід», «відкритість», довіра та емоційний аспект стосунків а також «майбутнє», «зусилля», «перша сходинка життя» дітей та «кар'єрні амбіції» вчителів. Цей блок дістав назву «динамічні аспекти соціальної функції школи».

Все вище сказане надає нам підстави визнати описані зміни сенсів наскрізним, що не суперечить вихідним положенням концепції соціальних уявлень [1]. Тож у другому рукаві дендрограми асоціацій об'єднаної вибірки з'являються такі блоки, як «організаційна рамка», «внутрішній та зовнішній контур роботи вчителя», «випробування освітніх зростань», «роль батьків у соціальному визнанні школи: експресивний та інструментальний аспекти». Також можна відмітити виділення певних рольових позицій, як-то: вчителів, як безпосередніх надавачів освітніх послуг для дітей (1); батьків, як замовників освітніх послуг для дітей (2); шкільної організації у її різноманітні атрибутив та вимог (3), що Perezуються через штатний розпис, обслуговування, дисципліну, відповідальність, поведінку, зовнішній вигляд, спілкування, розвиток, повагу та працю. Слід сказати, що у дендрограмі об'єднаної вибірки у протизагу більш визначеним позиціям вчителя та закладу, позиція батьків набула двозначних ознак. Так з позиції адміністрації школи – батьки є визначальними акторами у процесах освіти їхніх дітей та розвитку школи, а з позиції вчителів – підпорядкованими згідно завдань навчання та самого процесу навчання, який здійснюється під керівництвом вчителя. Щодо вчителів, то їхня позиція є чітко вираженою саме у асоціативному ряді першого рукава – «традиційність групового навчання», а у блоці «організаційна рамка» вона проявляється через категорію «колектив», «праця» та «зарплата» та опосередковується через

категорію «учні», а у блоці «зовнішній та внутрішній контур роботи вчителя» – інтегрується у таких категоріях, як «підвищення кваліфікації», «педагогічні зустрічі» та «публічність». На відміну від батьківської групи, позиція вчителя у трьох названих блоках не виступає ієрархічно підпорядкованою, а вказує на горизонтальне розшарування її рольових ознак: традиційність ролі вчителя, роль працівника, спосіб життя з досить великою часткою публічності, члена колективу школи, де навчаються учні, та роль кваліфікованого працівника, що постійно удосконалює свою майстерність. Слід відмітити, що саме у блоці останньої названої позиції вчителя з'являється категорія «персоналізованість» та «інновації/НУШ». Це все може свідчити про те, що процеси самовизначення вчителя на педагогічному полі професії здійснюються у більш широких щаблях традиційної освіти і, наразі, є мало диференційованими (можна читати нерозвиненості) у співвіднесенні до потреб і запитів самих учнів, їх індивідуальних особливостей навчання та сприймання інформації, розвитку пізнавальної сфери та особливостей їхніх репрезентативних систем навчання, поля сприймання інформації та комунікації тощо.

Аналіз даних об'єднаної вибірки щодо асоціативних рядів блоку «зовнішній та внутрішній контур роботи вчителя» фіксує можливості взаємозамінності позицій. Блок містить такі категорії, як «інновації» та «підготовка», «творчість», «спосіб життя»; «навички/уміння», «державні цінності» та «персоналізація»; «атмосфера», «любов до дітей» та «технічне забезпечення»; «професійні зустрічі» та «підвищення кваліфікації»; «батьки» та «публічність», що можуть фіксувати як внутрішні характеристики роботи вчителя, так і займати зовнішню позицію по відношенню до його праці. Водночас їхня належність до одного блоку може виступати ситуацією яка сприяє їх переходу із зовнішньої позиції у внутрішню, так і блокує цей перехід саме з причини їхньої наближеності за суттєвими індивідуально-навантаженими ознаками.

Застосування кореляційного аналізу «дерево рішень» укріпило думку наявності суттєвих відмінностей у сприйманні та оцінці різними групами респондентів такого об'єкту як школа. Аналіз показав, що технічний персонал школи має такі чіткі асоціативні маркери, як «обслуговування», «праця» та «правильність». Такі категорії, як «соціум» та «стосунки» однозначно асоціюються із групою батьків, яка додатково ще асоціюється із категорією «підготовка» та «група дітей», фіксуючи традиційну пріоритетність групового навчання (рис. 2). Водночас було встановлено, що при активізації декількох груп акторів та пропорційності їх співвіднесення відбувається зміна напрямку приписування їм певних асоціативних категорій.

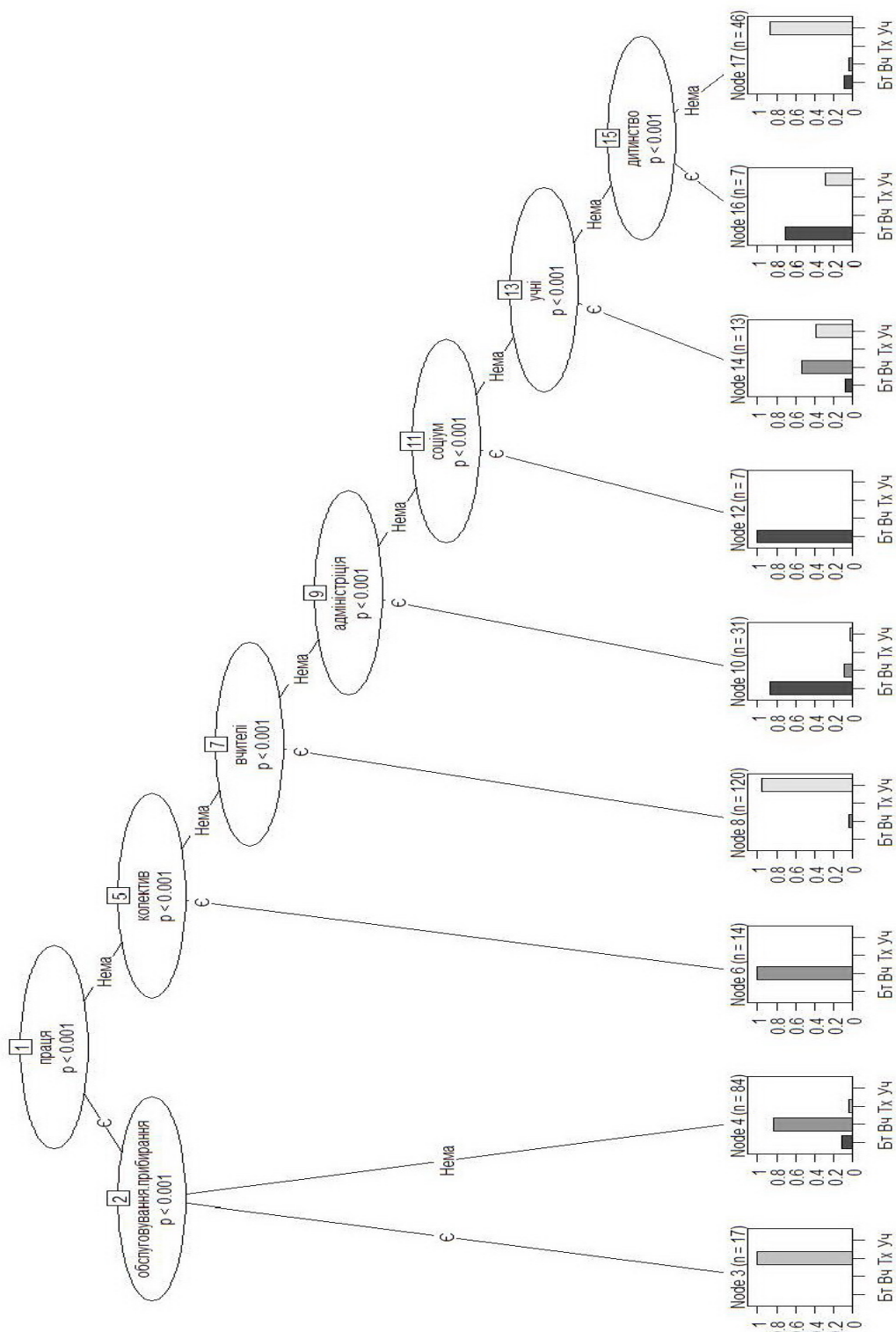

Рис. 2 Дерево умовних висновків

Так у ситуації поєднання групи батьків (кількісно переважаючої) із групами учнів чи вчителів (кількісно меншими) можна отримати різні асоціації: так при поєднанні із групою дітей в уявленнях може активізуватися асоціативна категорія «дитинство», при поєднанні із групою вчителів асоціативна категорія замінюється іншою – «адміністрація». Коли, до кількісно переважаючої групи вчителів приєднуються невелика група батьків, то цей альянс може активізувати асоціативний ряд таких категорій, як «підготовка» та «контроль». Також цікавим виявився той факт, що група вчителів отримала єдину автентичну асоціацію із категорією «колектив». Варіації змін асоціації на поняття «школа» при активізації однієї, чи більше груп респондентів демонструє таблиця 2.

Таблиця 2

Динаміка асоціативних змін на групу вчителів у школі

Співвіднесення груп	Асоціації	Співвіднесення груп	Асоціації
Вчителі < учні	Вчителі	Вчителі > учні > батьки	Учні
Вчителі < батьки	Адміністрація	Вчителі > батьки = учні	Атестат
Вчителі > батьки	Підготовка/контроль	Вчителі = батьки = учні	Освітньо-розвиткові заходи

Примітка: знаки між групами респондентів вказують на співвіднесення їх чисельності.

Застосування кореляційного аналізу підтвердило на рівні статистичної значущості, що, незалежно від варіативності асоціативних рядів, їхні презентації у групах батьків, учнів та вчителів знаходяться в одному континуумі, що не можна сказати про групу технічних працівників (табл. 3).

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу

Групи респондентів	Учні	Батьки	Вчителі	Тех. персонал
Учні	,	0,49*	0,47*	-0,13
Батьки	0,49*	1	0,44*	0,18
Вчителі	0,47*	0,44*	1	0,39
Тех. персонал	-0,13	0,18	0,39	1

Водночас виявлену відсутність у групі технічних працівників статично значущого зв'язку із даних інших груп респондентів не слід однозначно трактувати, оскільки такий результат може вказувати на недостатньо

прояснені сенси. Це може стосуватися того, що ця група респондентів виконує дотичні функції щодо основного призначення школи: саме з цієї причини може її відмежувати від ціннісного визначення освітнього процесу аж до виключення із загальної шкільної спільноти. Натомість слід звернути увагу на те, що саме у групі технічних працівників була виявлена найвища консолідованість асоціацій щодо важливих для освітнього процесу характеристик, а саме: «праця» (100%) і «вчителі» (95,94), «учні» (76,19%), «спілкування» (85,71%), «підтримка» (80,95%), «відповідальність» (66,67%), «розуміння» (66,67%), «знання» (42,86%) тощо. А такі категорії, як «повага» (57%) та «державні цінності» (42,86%) теж виявилися найбільш представленими саме у технічних працівників у порівнянні із іншими групами респондентів. Можна сказати, що культурні аспекти шкільної організації найкраще можна побачити у взаємодії саме технічного персоналу школи.

Таким чином застосування у дослідженні якісного та кількісного аналізу надало нам більше простору і допомогло прояснити певні аспекти у сприйманні школи її працівниками. Ми можемо визнати, що ресурсним напрямком у розвитку школи, може слугувати крок інтеграції технічних працівників у змістовний процес шкільного навчання. Посилення тенденцій відмежування групи технічних працівників у загальношкільному контексті не буде сприяти розвитку організаційної та освітньої культури школи і тому потребує перегляду задля успішного просування розвитку школи згідно концепції «НУШ» та розбудови громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Проведене дослідження показало, що уявлення учнів, батьків, вчителів та шкільних технічних працівників про школу має спільний континуум – усталений набір функцій та характеристик, що є незмінними для всіх груп вибірки. Він стосується дитинства та учнів, як здобувачів освіти, керівництва школи та забезпечення індивідуального освітнього процесу а також включають навчальну діяльність та її здобутки у знаннях, досвіді та уміннях; дружні стосунки, підтримку та повагу; організованість, розпорядок, оцінювання та відповідальність. Водночас до цього континууму входять загальні святково-розважальні заходи та емоції першої закоханості.

Водночас встановлено, що кожна із груп респондентів формує власне, специфічне поєднання асоціативних рядів, що несе у собі унікальні смисли. Носіями найбільш конкретних уявлень про державно-ціннісне призначення школи виявилися технічні працівники. Позиція вчителів виявилася такою, що постійно зазнає трансформацій згідно поставлених задач у контексті

спілкування, навчання, оцінювання, посередництва та публічних презентацій. Позиція батьків отримала подвійне представлення щодо адміністрації школи (як замовник) і щодо вчителів (опосередковано підпорядковане). Уявлення учнів про школу виявилось таким, що формуються навколо меж навчального процесу, проведення часу і власне-соціального значення освіти, де саме третій і визначає напрямок її свідомого здобуття.

Встановлено, що надання переваг найбільш узагальненим трактуванням школи всіма учасниками освітнього процесу загалом може знівелювати особливості сприймання кожної окремої групи і покликати за собою некеровані зміни у самому процесі освіти та навчання. Доведено, що згідно кількісного представлення представників кожної групи щодо конкретної ситуації, уявлення про школу можуть зазнавати динамічних змін.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження надає підстави для розширення спектру цільових наукових досліджень щодо визначення соціально-психологічних характеристик учасників освітнього процесу як окремих та незалежних категорій стейкхолдерів (інтересантів) освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] *Социальная психология*; С. Московичи, Ред. – 7-е изд. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2007, с. 372–405.
- [2] Л. П. Волченко, С. О. Гарькавець, «Емпіричне вивчення уявлень старших школярів про особливості соціально-нормативної активності особистості», *Black sea: Scientific journal of academic research. Multidisciplinary journal. Psychology and Sociology Sciences*. Tbilisi, P. 60–65, 2015.
- [3] Л. П. Волченко, «Про деякі результати емпіричного дослідження соціальних уявлень старших школярів», *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту ім. Володимира Даля*. Сєверодонецьк: СНУ ім. В. Даля, № 3(38), с. 119–126, 2015.
- [4] Л. Боровець, «Що батьки думають про освіту та зміни у школах?», *Вокс. Україна. Суспільство*. 27 Черв., 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://voxukraine.org/shho-batki-dumayut-pro-osvitu-ta-zmini-u-shkolah/>
- [5] М. Слюсаревський, О. Гуменюк, М. Дворник, Л. Черниш, «Соціальна ситуація в Україні: особливості відображення трансформаційних процесів у громадській думці (2016–2018)», *Довідник*. Київ, Україна: 2018, 261 с. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://ispp.org.ua/>

- [6] Верховна Рада України. (2020, Січ. 16). *Закон № 463-IX «Про повну загальну середню освіту»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
- [7] Г. В. Піскурська, «Стейкхолдерський підхід у забезпеченні якості вищої освіти», *Педагогіка, психологія і соціологія*, № 1(24), с. 69–77, 2019.
- [8] А. С. Воронцова, А. Є. Артюхов, В. Ю. Барвінок, «Ідентифікація основних стейкхолдерів в системі освіти впродовж життя для запобігання трудовій еміграції», *Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія Економіка/Економіка та управління підприємствами*, Вип. 830, с. 97–102, 2021.
- [9] T. Hothorn, K. Hornik, A. Zeileis, «Unbiased Recursive Partitioning: A Conditional Inference Framework», *Journal of Computational and Graphical Statistics*, № 15(3), p. 651–674, 2006.
- [10] J. H. Ward, «Hierarchical grouping to optimize an objective function», *Journal of the American Statistical Association*, 236 p., 1963.

PERCEPTIONS OF SCHOOL, STUDENTS, PARENTS, TEACHERS AND SCHOOL TECHNICIANS

Halyna Bevz,

Phd, Doctor of Psychology,

Professor, Head of Communication Psychology Lab,

Institute for Social and Political Psychology

of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

Kiev, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>
galina.bevz@gmail.com

Abstract. The article reveals the results of an empirical study of social perceptions about the school participants in the educational process: students, parents, teachers, and school technicians. 388 respondents participated in the study. The study was conducted in 2019–2020 in schools with the introduction of the "New Ukrainian School" reform at the level of primary education. The associative test was used as a research method. The analysis of the obtained results was carried out by the method of qualitative and quantitative statistics (correlation and cluster analysis –agglomerative and Conditional Inference Trees). The study confirmed the classic provisions of the concept of social perceptions regarding cognitive polyphasia, variability, and correlation of associative series with a certain group of respondents. It is found out that all participants in the educational process have a common field of social